

A Critical Study of CDA-based Researchers in Iran's Scholarly Journals

Erfan Rajabi¹

Abstract

In recent years, there has been a growing interest in employing Critical Discourse Analysis for the analysis of literary and non-literary issues in scholarly journals in Iran. The fairly high number of such articles constitutes a reasonable corpus to be used for Meta-analysis method to evaluate the application of Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis by Iranian scholars in their analysis of literary and non-literary fields. With this in view, the search for the relevant papers using key terms such as CDA and Norman Fairclough began and eventually 87 scholarly articles published from 2000 to 2023 were identified. Drawing on the categories and instruments of meta-analysis, the researcher grouped the findings into the descriptive and qualitative sections whose data were summarized and displayed in 6 tables and 6 diagrams. The descriptive findings showed that literary scholars ranked as the highest users of Fairclough's approach and the social sciences scholars as the lowest users. The qualitative findings made it clear that scholars dived directly into Fairclough's framework, without probing into his practice and model in analyzing social phenomena. Moreover, the majority of the researches reduced Fairclough's framework to textual-thematic level and ignored the social aspect of the object of the research. Most of the literary scholars who have used Fairclough's framework have disregarded his admonition that literature poses a challenge to Critical Discourse Analysis. At the end, some suggestions have been made about Norman Fairclough's approach and its strengths and weaknesses.

Keywords: Fairclough, Meta-analysis, Critical Discourse Analysis, Iran

Extended Abstract

1. Introduction

For its tremendous capabilities in textual, cultural, political, and social analysis, CDA has attracted numerous researchers in humanities in Iran. In other words,

1. Assistant Professor in English Language and Literature, University of Kurdistan, Sannandaj, Iran. (e.rajabi@uok.ac.ir)

researchers tend to orient toward and employ CDA for their studies. The fairly high number of such articles constitutes a reasonable corpus to be used for Meta-analysis method to evaluate the application of Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis by Iranian scholars. This study hypothesised that Fairclough-based researches in Iran tend to reduce his three-dimension model.

2. Methodology

To evaluate the above-mentioned hypothesis, the search for the relevant papers using key terms such as "CDA," "Norman Fairclough," "Fairclough's Model," and "Fairclough Method," began and eventually 87 scholarly articles published from 2000 to 2023 were identified in *Noor Specialized journals Website*, *Magiran*, and *Comprehensive Humanities Portal (Ensani)*, as well as *Google* for publications in English. The selected papers were thoroughly studied; 60 articles were chosen as the statistical sample of the research: 39 in literature, 3 in film studies, 1 in art, 10 in historio-religious studies, 3 in journalism, 2 in institutions, and 2 in social studies. Drawing on the categories and instruments of meta-analysis, the researcher grouped the findings into the descriptive and qualitative sections whose data were summarised and displayed in 6 tables and 6 diagrams.

3. Theoretical Framework

Meta-analysis is a statistical technique that combines the results of multiple individual studies to develop a more robust and comprehensive conclusion about a research question. It essentially synthesizes the data from various studies to provide a broader perspective and increase statistical power. It includes formulating a research question, conducting a systematic review, extracting data, performing statistical analysis, interpreting results, and reporting the findings. The present study is a qualitative one, and so are the chosen articles. That said, the meta-analytic approach is in accordance with its relevance to a qualitative study.

4. Discussion and Analysis

The meta-analysis of the above-mentioned papers produced qualitative and analytical data. The results of this study were categorised in three subheadings: descriptive meta-analytical findings, qualitative analysis, and data interpretation. In the descriptive findings section, a statistical report of the reviewed studies was presented in subsections, such as the application of the Fairclough method in various fields, the geographical distribution of researchers, the frequency distribution of researchers' gender, the typology of researchers, and the time period and number of published articles. In the

analysis of the theoretical findings, the implementation of Fairclough's method and qualitative evaluation of research (i.e. what, why, and how of the research) were examined. A review of the sample research articles showed that all of conducted studies used "how questions," and it seems that researchers considered themselves to be free from the need to delve into the what and why of Fairclough's Critical Discourse Analysis and instead focused on its application.

5. Conclusion

While Fairclough considers literature as a challenge for CDA, his approach has been most widely used in the field of literary research. In articles in which examining the non-discursive aspect of the subject under study is a must, a key notion is missing: some studies have only explored one of Fairclough's three levels. Qualitatively, and informed by Belinsky's three indicators, most of the existing researches belong to how type, not what and why type. In other words, researchers have simply sought to employ Fairclough's approach and have taken familiarity and mastery of Fairclough's theories for granted.

Bibliography

- Fairclough, N. 2010. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, 2nd ed. London and New York: Routledge.
- Fairclough, N. 2009. "A Dialectical-Relational Approach to Critical Discourse Analysis in Social Research" In Ruth Wodak and Michael Meyer (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*, 2nd ed. London: Sage.
- Fairclough, N. 1999. "Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis" In Jawrosky Adam & Nikolas Coupland (eds.). *The Discourse Reader*. London & New York: Routledge.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Hansen, A and David, Machin. 2019. *Media and Communication Research Methods*, 2nd ed. London: Red Globe Press.
- Jørgensen, M and Louise, Phillips. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*, London: Sage.
- Machin, D and Andrea, Mayr. 2023. *How to Do Critical Discourse Analysis: A Multimodal Introduction*, 2nd ed. London: Sage.
- Martin, J. R. and Ruth, Wodak. 2003. "Introduction," In J. R. Martin and Ruth Wodak (eds.). *Re/reading the Past : Critical and Functional Perspectives on Time and Value*.
- Philo, G. (April, 2007). "Can discourse analysis successfully explain the content of media and journalistic practice?" *Journalism Studies*, 8 (2), 175-196.

Statham, S. 2022 .*Critical Discourse Analysis: A Practical Introduction to Power in Language*, New York and London: Routledge.

How to cite:

Rajabi, E. 2025. "A Critical Study of CDA-based Researchers in Iran's Scholarly Journals", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 20(1): 67-97. DOI: 10.22124/naqd.2025.29775.2661

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

نگاهی انتقادی به پژوهش‌های مبتنی بر رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف در مجلات علمی ایران

عرفان رجبی^{*۱}

چکیده

تحلیل گفتمان انتقادی در سالیان اخیر در پژوهش‌های ادبی و غیرادبی کاربرد زیادی یافته و مقالات متعددی که رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف را به کار گرفته‌اند در مجلات علمی-پژوهشی ایران منتشر شده‌اند. این پژوهش در پی آن است تا با اتخاذ روش فراتحلیل به ارزیابی توصیفی و کیفی این پژوهش‌ها بپردازد. به همین منظور، تعداد ۸۷ مقاله علمی-پژوهشی و همایشی را که در بازه زمانی ۱۳۸۰-۱۴۰۲ در مجلات علمی معتبر ایران چاپ شده و از تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف برای تحلیل موضوع مورد پژوهش‌شان استفاده کردند انتخاب شد. سپس با ابزارها و مقولات برگرفته از روش فراتحلیل به ارزیابی این مقالات در دو بخش توصیفی و تحلیلی پرداخته شد. یافته‌های توصیفی پژوهش در شش مقوله دسته‌بندی و مورد بحث قرار گرفتند و به صورت جداول و نمودار خلاصه شدند. یافته‌های نظری پژوهش هم با نظرات و روش تحلیلی فرکلاف که در آثارش بیان شده‌اند مقایسه شد. یافته‌های نظری نشان داد که بیشترین پژوهش‌ها در حوزه ادبیات انجام شده و کمترین در حوزه مسائل اجتماعی. غالب پژوهش‌ها از نوع چگونگی (براساس شاخص‌های سه‌گانه بلینسکی) بوده و اکثر پژوهش‌ها وجه غیرگفتمانی روش فرکلاف را نادیده گرفته‌اند که این امر باعث تقلیل پژوهش‌ها به تحلیل متنی-مضمونی شده است. در پایان و براساس یافته‌های پژوهش توصیه‌هایی درمورد ضعف‌ها و قوت‌های رویکرد فرکلاف و شیوه درست کاربست آن ارائه شده است.

واژگان کلیدی: فرکلاف، فراتحلیل، تحلیل گفتمان انتقادی، ایران.

* e.rajabi@uok.ac.ir

۱. استادیار زبان و ادبیات انگلیسی، گروه زبان و ادبیات انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

۱- مقدمه

از دهه ۱۹۷۰ به بعد شیوه‌های گوناگون تحلیل میان‌بخشی با محوریت تحلیل گفتمان رشد چشمگیری پیدا کرد و متن و گفتگو که قبلاً در رتوریک کلاسیک بررسی می‌شدند کم‌کم به یکی از موارد موردعلاقه رویکردهایی مانند انسان‌شناسی، نشانه‌شناسی، مطالعات ادبی، زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی، روانشناسی، و سایر شاخه‌های مطالعه‌ی ارتباطات تبدیل شد. انسان‌شناسی با مطالعه‌ی داستان‌ها و اسطوره‌ها راه را برای ساختگرایی ادبی دهه ۱۹۶۰ و سپس نشانه‌شناسی هموار نمود. زبان‌شناسی جرأت پیدا کرد و پا را فراتر از جمله گذاشت و به بررسی قواعد گفتمانی ناظر بر تولید جملات پرداخت. بعضی از زبان‌شناسان به جای «جمله»، «متن» و «گفتمان» را به عنوان واحد تحلیل برگزیدند. سپس زبان‌شناسی اجتماعی به شرایط اجتماعی مؤثر بر استفاده از زبان در دادوستدهای زبانی روزمره روی آورد. از زمانی که (بین ۱۹۶۴ تا ۱۹۷۴) برخی از جامعه‌شناسان به نقش تعاملات زبانی در راستای تقویت یا تضعیف ساختارهای کلان جامعه وقوف پیدا کردند «تحلیل مکالمه» هم وارد حلقه تحلیل گفتمان شد. زبان‌شناسی شناختی هم موضوع درک متن را برجسته‌تر کرد. بدین ترتیب محققان دریافتند که برای درک پیام‌ها و متون چیزی بیشتر از تحلیل محتوای ظاهری متن ضروری است. به تعبیردیگر، رابطه بین ساختارهای اجتماعی و جملات گویشوران یک زبان بسیار پیچیده است و لازم است رویکردی اتخاذ شود تا بتواند رابطه بین ساختارهای انتزاعی تر گفتمان‌های مختلف و خصوصیات گویشوران را تبیین نماید. همچنین، مطالعه گفتمان مطبوعات، پزشکی، جلسات دادگاه و روایت‌ها و غیره رویکردی‌های میان‌رشته‌ای را می‌طلبید. بدین ترتیب، دانشمندان و محققان علوم انسانی و اجتماعی بر اهمیت متن، گفتار و گفتمان واقف شدند و استفاده از تحلیل گفتمان را سودمند یافتند. و این چنین بود که تحلیل گفتمان از دل رویکردهای پیشین ظاهر شد و همچون رویکردی فرارشته‌ای قد علم کرد. به‌طور خلاصه، ریشه‌های تحلیل گفتمان انتقادی به رتوریک کلاسیک، زبان‌شناسی متن، جامعه‌شناسی زبان و همچنین زبان‌شناسی کاربردی و کاربردشناسی برمی‌گردد (Martin & Wodak: 2003: 4).

۱-۱- ضرورت انجام مطالعه و بیان مسئله

تحلیل گفتمان به‌طور عام و تحلیل گفتمان انتقادی به‌طور خاص به‌خاطر ظرفیت‌های زیاد آنها در حوزه تحلیل متون، پدیده‌ها و فرآیندهای اجتماعی-سیاسی-فرهنگی توجه پژوهشگران علاقه‌مند به پژوهش‌های کیفی در حوزه‌های علوم انسانی را در ایران به خود جلب کرد. در

همین راستا مقالات، کتاب‌ها، رساله‌های دکتری و پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد متعددی براساس تحلیل گفتمان (انتقادی) انجام و بعضاً منتشر شده‌اند که نظریه‌ها و روش‌های تحلیل گفتمان را درباره تحلیل موضوعات مختلف به کار گرفته‌اند. حجم نسبتاً بالا از پژوهش‌های تحلیل گفتمانی این مسئله را ضروری می‌سازد تا این پژوهش‌ها مورد نقد و تأمل قرار گرفته، نقاط قوت یا کاستی‌های احتمالی آنها بررسی شود تا این رویکرد پژوهشی با دقت بیشتری مورد توجه و کاربست قرار بگیرد. پژوهش حاضر بر مقالاتی که از تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف استفاده کرده‌اند تمرکز کرده‌است. این مقاله بر این فرض بنیادین بنا شده که در پژوهش‌هایی که در ایران براساس روش فرکلاف انجام شده‌اند نوعی کاهش‌گرایی در اجرای مدل سه‌وجهی فرکلاف به چشم می‌خورد. برای بررسی صحت و سقم این فرضیه، این پژوهش در بدو امر به جستجوی مقالات چاپ‌شده در حوزه ادبیات پرداخت، اما در اثنای جستجو معلوم شد که از روش فرکلاف در حوزه‌هایی مانند مطبوعات، فیلم، هنر، سازمان‌ها، پژوهش‌های مذهبی-تاریخی و فرهنگ عامه نیز استفاده شده است. وجود این حوزه‌های متنوع سبب شد تا محقق پژوهش‌های غیرادبی را هم در جامعه آماری خود بگنجانند.

این پژوهش بنیادی-نظری است و برای پاسخ به پرسش پژوهشی، از روش استدلال عقلانی و قیاسی براساس مطالعات کتابخانه‌ای و مرور پژوهش‌های انجام شده بهره می‌گیرد. اما مشخصاً برای مطالعه پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی به شیوه فرکلاف از مفاهیم، روش، ابزارها و شیوه‌های فراتحلیل استفاده کردم. باتوجه به اینکه رهیافت فراتحلیل اصالتاً از درون پژوهش‌های کمی نضج و توسعه پیدا کرده‌است و عمدتاً شیوه‌ای کمی محسوب می‌شود کاربست آنان برای پژوهش‌های کیفی از نوع تحلیل گفتمان انتقادی (توصیفی-تحلیلی) نیازمند جرح و تعدیل است بنابراین تلاش کردم ضمن رعایت کلیات روش، ابزارهای متناسب با پرسش و اهداف این پژوهش را اتخاذ و استفاده کنم.

۲- تحلیل و نقد

۲-۱- روش فراتحلیل

پژوهشگران در علوم انسانی برای ارزیابی نتایج متناقض پژوهش‌های کمی انجام‌شده از روش فراتحلیل استفاده می‌کنند. فراتحلیل^۱ به پژوهشی گفته می‌شود که پژوهشگر نتایج تعدادی از

1. Meta-analysis

پژوهش‌های اولیه^۱ را برای فراهم نمودن پاسخ برای پرسش پژوهشی خود با یکدیگر ترکیب نموده و نتیجه تازه‌ای به دست می‌آورد (رضاییان، ۱۳۸۴: ۱۴۸). فراتحلیل نوعی مرور نظام‌مند پژوهش‌های کمی، براساس اصول آماری و ریاضی است (رنجر و همکاران، ۱۳۹۸). هدف روش فراتحلیل در پژوهش‌های کمی، ایجاد «یکپارچه‌سازی نتایج پژوهش‌های مستقل» برای «رسیدن به یک برآورد بهتر از حقیقت» است (عابدی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۳). فراتحلیل شامل رویکردهای متعددی می‌شود و روش واحدی برای انجام آن وجود ندارد. روش‌های فراتحلیل بر ترکیب نتایج پژوهش‌های اولیه تمرکز می‌کنند و می‌توان آنها را به تفکیک برای مطالعات تجربی و یا مطالعات مورد شاهدهی به‌کار گرفت (رضاییان، ۱۳۸۴: ۱۵۰). در روش فراتحلیل مواردی مانند انجام جستجوی فراگیر برای یافتن داده‌ها، داشتن معیار روشن برای تعیین مقالات مرتبط، تعیین اندازه اثر برای هر پژوهش باید مد نظر قرار گیرد (رنجر و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۳). شیوه انجام فراتحلیل شامل تعیین مسئله پژوهشی، بیان مفصل چگونگی انتخاب مقالات، کدگذاری مطالعات (تهیه چک‌لیست از مطالعات)، جستجوی مطالعات، انتخاب مطالعات برای فراتحلیل، ارزیابی مطالعات انجام‌شده، خلاصه‌سازی نتایج مطالعات، محاسبه اندازه اثر، توصیف و تفسیر اندازه‌های اثر، تجزیه و تحلیل توصیفی پژوهش‌ها، تدوین پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش، ترکیب مطالعات و انتخاب نوع فراتحلیل، مدل اثرهای ثابت و مدل اثرهای تصادفی است. همان‌طور که گفته شد روش فراتحلیل از درون پژوهش‌های کمی نضج گرفته و نظریه‌پردازی شده است. از آنجاکه پژوهش کنونی کیفی است و مقالات انتخاب شده هم کیفی هستند، تلاش شد تا از مراحل و راهنمودهای فراتحلیل به فراخور نیاز بهره گرفته شود چون همان‌طور که بعضی از محققان گفته‌اند فراتحلیل نوعی مرور نظام‌مند منابع برای یافتن، ارزیابی و ترکیب نتایج پیرامون یک حوزه خاص است که قبلاً منتشر شده و یا نشده‌اند. در صورت نیاز می‌توان جمع‌بندی آماری هم به آن اضافه کرد. آنگاه، همه مقالات موجود مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته و خلاصه‌ای از نتایج آنها ارائه می‌گردد (رضاییان، ۱۳۸۴: ۱۴۸). مزیت فراتحلیل بر مطالعه روش واحد این است که با ایجاد امکان مقایسه نتایج پژوهش‌های قبلی شناخت بیشتری راجع به یک موضوع را در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد (آزادی احمدآبادی، ۱۳۹۲: ۸۳).

۲-۲- فرآیند انجام یک پژوهش فراتحلیل

پژوهش فراتحلیل مانند هر پژوهش دیگری نیازمند کوشش و دقت زیاد، انتخاب مقالات چاپ‌شده در یک حوزه خاص، تعیین محدوده و دامنه آن و طرح یک پرسش پژوهشی معین و مشخص است. پس از طرح پرسش پژوهشی دقیق، باید نسبت به گردآوری تمامی مقالات و منابع منتشر شده و یا نشده درباره آن موضوع خاص تلاش نمود (رضاییان، ۱۳۸۴: ۱۴۸). سپس، نتایج مطالعات را می‌توان در یک جدول یا یک شکل خلاصه کرد تا خوانندگان درمورد نتایج پژوهش‌ها قضاوت نمایند. در جدول موردنظر اطلاعات مهم مربوط به هر مقاله، نظیر سال و مکان انجام مطالعه، تعداد نمونه‌های مورد بررسی و غیره آورده می‌شود (همان: ۱۴۹). برهمین اساس، در پژوهش حاضر، در گام اول و بر مبنای هدف اصلی پژوهش (بررسی چگونگی استفاده از مدل فرکلاف در پژوهش‌های انجام‌شده در ایران)، برای دستیابی به مقالات مرتبط در هنگام جستجوی پایگاه داده‌ها و موتورهای جستجو از کلیدواژه‌های «نورمن فرکلاف»، «مدل سه‌گانه فرکلاف»، «روش فرکلاف» و «تحلیل گفتمان انتقادی» استفاده شد تا جامعه آماری تعیین شود. سپس، جستجو در پایگاه مجلات تخصصی نور، بانک اطلاعاتی نشریات کشور و پرتال جامع علوم انسانی در داخل ایران و همچنین استفاده از موتور جستجوگر گوگل برای مقالات انگلیسی آغاز شد؛ در گام بعدی، پس از تعیین جامعه آماری هدف، ۸۷ مقاله علمی-پژوهشی و همایشی براساس روش‌شناسی پژوهش و فارغ از سایر پارامترها انتخاب شدند^(۱). مقالات منتخب با دقت مورد مطالعه قرار گرفتند و پرسش‌ها، اهداف و روش‌شناختی آنها استخراج شدند؛ آنگاه، ۶۰ مقاله مرتبط با هدف این پژوهش به روش نمونه‌گیری هدفمند به‌عنوان نمونه آماری پژوهش انتخاب شدند. ۲۷ مقاله هم به دلیل عدم ارتباط با پرسش و هدف پژوهش از شمول خارج شدند. در حوزه ادبیات ۳۹ مقاله، در حوزه فیلم ۳ مقاله، در حوزه هنر ۱ مقاله، در حوزه پژوهش‌های مذهبی-تاریخی ۱۰ مقاله، در حوزه مطبوعات ۳ مقاله، در حوزه نهادها ۲ مقاله و در مسائل اجتماعی ۲ مقاله انتخاب شدند. البته مقالات دیگری هم به دست آمد که از روش فرکلاف برای مدل‌سازی در تحلیل فیلم استفاده کرده و به نقد روش فرکلاف پرداخته بودند که از دامنه پرسش این پژوهش خارج بودند. جستجو برای مقالات نشان داد که به نظر می‌رسد تولید مقاله در حوزه ادبیات با استفاده از روش فرکلاف بیش از سایر حوزه‌ها است. البته بعضی از مقالات فقط یک سطح از سه سطح موردنظر فرکلاف را انتخاب کرده بودند. براساس تصریح مقاله مبنی بر اینکه از مدل سه‌گانه فرکلاف (سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین) استفاده کرده است به بررسی توصیفی-تحلیلی

چگونگی به کارگیری مدل فرکلاف در مقاله پرداخته و سپس نتایج خود مقاله هم مد نظر قرار گرفت. اطلاعات مربوط به مقالات نمونه آماری در جدول زیر گردآوری و تلخیص شدند (لازم است ذکر شود چون عنوان بیشتر مقالات طولانی بود و تکرار آنها در جدول باعث اختصار چند صفحه از مقاله می شد ناگزیر عنوان برخی از مقالات کوتاه شد).

جدول (۱) خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام شده

ردیف	عنوان مقاله	سطح تفسیر	سطح تبیین	نتایج پژوهش	ارزیابی شیوه پژوهش
۱	بررسی گفتمان اجتماعی زنان رمان <i>رائحه الورد و انوف</i> لا تشم و <i>این خیابان سرعت گیر ندارد</i> .	جهان‌بینی شخصیتها	از واژگان تا مضامین	رابطه بین زبان و جامعه و وضعیت زنان مطلقه	تحلیل مضمونی
۲	بررسی بلاغی اجتماعی تصاویر شعر «مه» شاملو	بافت موقعیتی سال ۱۳۳۲	مصدق و شاه، انگلیس و آمریکا	زبان شعر متأثر از کودتا	توجه به فرامتن
۳	تحلیل گفتمان انتقادی فیلم عصبانی نیستم با رویکرد فرکلاف فیلم <i>عصبانی نیستم</i>	نظم گفتمانی و بینامتنیت	گفتمان خشونت، رانت قدرت	ایدئولوژی‌های خشونت‌گرا و ضداخلاقی.	غفلت از وجه غیرگفتمانی
۴	سطح تفسیر در آموزه‌های اخلاقی صائب تبریزی	ظاهر متن، معنای متن، انسجام موضوعی و متن.	عدم بررسی سطح تبیین	تأثیرپذیری از قرآن و احادیث و عرفان و تصوف	تحلیل مضمونی
۵	تحلیل گفتمان انتقادی مسلط در بازنمایی مولوی در نسخه ثواقب المناقب	خلق تصویر و ساخت های بیانی	بافت موقعیتی، نهادی و ساختاری	میانجیگری بین دو گفتمان شیعه و سنی با مرکزیت مولوی.	بررسی وجه غیرگفتمانی
۶	واکاوی خطبه شقشقیه با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی	بافت تاریخی و بینامتنی	حفظ روابط موجود و گفتمان عدالت‌محور	شرایط امام و عدالت‌محوری	تحلیل متنی.
۷	تحلیل گفتمان انتقادی الگوی زن مطلوب در آثار مرتضی مطهری در مسئله حجاب و نظام حقوق زن در اسلام	بافت بینامتنی	گفتمان "زن پرده نشین"؛ شرق در مقابل غرب	استفاده از روانشناسی و جامعه‌شناسی برای بازتولید گفتمان	تحلیل متنی و تاریخی.
۸	نقدی بر داستان «گدا» نوشته نجیب محفوظ براساس رویکرد نورمن فرکلاف	بررسی سیاست در قاهره	مشکلات طبقه متوسط و فرودستان	تعارض بین گروه‌ها و طبقات	تحلیل مضمونی.
۹	نگاهی انتقادی بر نقشه‌المصدر از منظر تحلیل گفتمان نورمن فرکلاف	بافت موقعیتی، غلبه مغول‌ها	جبرگرایی	نابسامانی سیاسی- اجتماعی. جبر و اختیار، خیانت.	تحلیل متنی، ادغام تبیین و تحلیل
۱۰	کاربست رویکرد گفتمان انتقادی فرکلاف در تحلیل رمان عرس‌الذین اثر طیب صالح	بینامتنی (همسایه‌ها) عروسی زین و نعیمه.	زنان و سلطه مردان	عروسی زین و نعیمه؛ گفتمان‌های انتقادی و سنت‌های ناپسند.	تحلیل متنی. تداخل تفسیر و تبیین.

ردیف	عنوان مقاله	سطح تفسیر	سطح تبیین	نتایج پژوهش	ارزیابی شیوه پژوهش
۱۱	مفاهیم ارتباطی در داستان عروسک پشت پرده هدایت: با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی به روش نورمن فرکلاف	محتویات ذهن صادق هدایت	تقابل غرب و شرق؛ رنج زن شرقی	غربت انسان مدرن.	تحلیل مضمونی
۱۲	سطح توصیف در شگردهای روایی در رمان جزیره دانشور	سطح توصیف (تحلیل زبان شناختی و بلاغی)	عدم انجام سطح تفسیر	واژگان متضاد، استعاره‌ها، ترکیبات و اصطلاحات، قیدها در سطح متن و ارتباط آنها با بافت سیاسی-اجتماعی عصر نویسنده.	بدون کاربست زبان‌شناسی نقش‌گرا.
۱۳	تحلیل گفتمان انتقادی آثار فخرالدین عراقی	بافت موقعیت و بینامتنیت	تقابل بین عشق و زهد	بافت متعصب دینی، کلامی و سیاسی، بینامتنیت (افکار احمد غزالی؛ حکایت‌های عشاق نامه؛ نجم کبری، مجدالدین بغدادی و روزبهان شیرازی)، تقابل بین عشق و زهد.	تحلیل متنی، بررسی تاریخی.
۱۴	خواندن داستان افشین و بودلف در تاریخ بیهقی با رویکرد تحلیل گفتمان	سطح توصیف (تحلیل خرد و کلان؛ تحلیل متن داستان)	گفتمان اسلام و قدرت؛ گفتمان تسنن و تشیع	بازنمایی دو قطبی؛ بازنمایی مثبت احمد بن ابی‌دوواد و معتصم و بودلف و بازنمایی منفی افشین	با محوریت تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه
۱۵	بررسی «کتیبه» و «زمستان» از اخوان ثالث براساس روش تحلیل گفتمان انتقادی	«کتیبه» گفتمان شکست؛ «زمستان» بی-مهری روزگار	کودتای ۲۸ مرداد؛ تشکیل ساواک؛ استبداد، فروپاشی حزب توده. مقابله با قدرت وقت؛	بررسی سبک شناسی دو شعر	تحلیل زبانی - سبکی؛ ادغام توصیف و تفسیر
۱۶	نقد و بررسی شعر «از بی‌خطی تا خط مقدم» سلمان هراتی	چهار روایت ذیل یک ایدئولوژیک مسلط.	فضای آرمانی جنگ؛ انقلاب و منجی‌گرایی تشیع.	تحلیل بافت و بینامتنیت؛ جنگ ۸ ساله.	غفلت از وجه غیرگفتمانی
۱۷	گفتمان‌شناسی انتقادی سریال طنز شب‌های برره از منظر رهیافت فرکلاف (2003) سریال شب‌های برره	ساخت ایدئولوژیک، راهبردهای گفتمانی	"گفتمان بالابره" و "گفتمان پائین برره"	"گفتمان بالابره" و "گفتمان پائین برره" و گفتمان "چاپلوسی و تملق".	بی‌توجهی به وجه غیرگفتمانی

ردیف	عنوان مقاله	سطح تفسیر	سطح تبیین	نتایج پژوهش	ارزیابی شیوه پژوهش
۱۸	تحلیل گفتمان انتقادی سوره قصص براساس رویکرد نورمن فرکلاف سوره قصص	بافت موقعیتی و بینامتنیت	تأثیر قدرت و گفتمان رسمی؛ شخصیت‌ها	افراد درگیر در روابط قدرت، گفتمان فرعون و موسی(ع).	همپوشانی تفسیر و تبیین.
۱۹	قدرت و جنسیت در آثار نویسندگان زن دهه هشتاد	بررسی قدرت	غفلت از سطوح تفسیر و تبیین.	اصولاحات و اصولگرایی؛ رمان تلاشی برای تغییر.	تحلیل کلی و بررسی تاریخی.
۲۰	بازنمود هویت زنانه در مجموعه داستان حتی وقتی می‌خندیم فریبا وفی با رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان فرکلاف هویت زنانه در حتی وقتی می‌خندیم	سیمای سنتی زن	بررسی قدرت و متن	زن سنتی در دنیای مردسالار؛ گفتمان مردسالار	همپوشانی تفسیر و تبیین
۲۱	تحلیل گفتمان انتقادی در رمان نگران نباش مهسا محب علی از منظر جنسیت جنسیت در نگران نباش	زمان نشر رمان ۱۳۸۷	اصولگرایی و اصلاحات فرصت برای زنان.	دهه ۱۳۸۰ و گفتمان زنانه.	همپوشانی تفسیر و تبیین
۲۲	تحلیل دره نادره برپایه رویکرد تحلیل گفتمانی فرکلاف	بافت تاریخی و پیشامتنیت	نادرشاه و باز تعریف قدرت، تغییر مذهب رسمی	زبان و پیشامتنهای متن، شرایط اقتصادی و اجتماعی	تحلیل تاریخی
۲۳	تحلیل گفتمان انتقادی رمان دکتر نون زرش را بیشتر از مصدق دوست دارد	بینامتنیت و بیناگفتمانی	عشق و وظیفه. کودتای ۲۸ مرداد. آزادی و استبداد.	پیوند با رمان شازده / احتجاج و بوف کور. جدال بین آزادی و استبداد.	بینامتنیت و بیناگفتمانی؛ تفسیر و تبیین.
۲۴	تحلیل پنج متن از مقالات منتشرشده حمیدی در روزنامه کردستان براساس رویکرد تحلیلی فرکلاف	تمرکز بر سطح تحلیل	بازشناسی گفتمان‌های رایج در آن دوره	ادغام تفسیر و تبیین	غفلت از وجه غیرگفتمانی
۲۵	مناظرات پروین اعتصامی از منظر سیاسی-اجتماعی براساس الگوی فرکلاف	صاحبان قدرت	مناسبات قدرت	زبان شعر بیانگر دوران زندگی پروین.	تحلیل متنی؛ ادغام تفسیر و تبیین؛
۲۶	تحلیل گفتمان انتقادی فیلم پرواز بر فراز آشیانه فاخته	تحلیل متن	انضباط، قدرت، انگ زنی، ساختارشکنی.	انضباط در بیمارستانهای روانی و قدرت، ساختارشکنی	حذف وجه غیرگفتمانی
۲۷	تحلیل گفتمان انتقادی داستان- های کوتاه خسرو شاهانی برپایه نظریه فرکلاف	بافت موقعیتی	بررسی گفتمان- های رسمی	بافت موقعیتی و بینامتنی (گفتمان- های غریب‌دگی، پسااستعماری و نواستعماری)	تحلیل مضمونی.

ردیف	عنوان مقاله	سطح تفسیر	سطح تبیین	نتایج پژوهش	ارزیابی شیوه پژوهش
۲۸	تحلیل گفتمان انتقادی رمان چهارگانه <i>الحسوف</i> براساس رویکرد نورمن فرکلاف	تحلیل گفتمان‌ها	گفتمان‌ان استعماری و ضد استعماری	گفتمان‌های استعماری و انتقادی؛ اسطوره‌های آفریقا	خوانش متنی - اسطوره‌ای.
۲۹	متون راهبردهای توسعه منابع انسانی در صنعت بانکداری مبتنی بر تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف	تحلیل متن	قدرت مستتر در متون،	شناسایی گفتمان‌ها، وجه زبانی گفتمان.	نپرداختن به وجه غیرگفتمانی
۳۰	بررسی و نقد رمان <i>آم سعد</i> و دختر <i>شینا</i> براساس رویکرد نورمن فرکلاف تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف	بافت موقعیتی و ماجرا	گفتمان غالب بر ایران و فلسطین. گفتمان مقاومت.	بافت موقعیتی داستان و مقاومت.	تحلیل متنی - مضمونی.
۳۱	بررسی گفتمان اکوفمینیسم در رمان رهش نوشته رضا امیرخانی براساس رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی	پیوند با رمان‌های معاصر	استثمار زن و محیط زیست، گفتمان فرادست مردانه.	تقارن اقتدار مردانه بر زنان و محیط زیست.	توجه‌ناپذیری استنفاده از فرکلاف.
۳۲	واکوی ساخت‌های ایدئولوژیکی زبان در روزنامه‌های فارسی زبان استان کردستان: تحلیل گفتمان انتقادی	رویکرد ون لیون	تأثیر گفتمان‌های اصولگرایی و اصلاح طلبی	مؤلفه‌های زبانی و گفتمانی و ایدئولوژی روزنامه.	غفلت از وجه غیرگفتمانی
۳۳	بررسی مفهوم عشق در ویس و رامین بر مبنای نظریه نورمن فرکلاف	بافت موقعیتی و ماجرای عشق	عشق و ایدئولوژی. نقش گفتمان در پیروزی عشق؛	عشق رامین و ویس. رقابت‌های ایدئولوژیک.	تحلیل مضمونی.
۳۴	گفتمان کاوی انتقادی سوره شمس براساس الگوی فرکلاف	گفتمان‌های حاکم	رستگاری در برابر خسران	جدال بین رستگاری و خسران	ادغام تفسیر و تبیین
۳۵	کاربست روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف مناظره امام صادق با عمرو بن عبید معتزلی	بینامتنیت	حکومت‌داری اسلامی	گفتمان امام و انتخاب فرد اصلح، شایسته‌سالاری.	بررسی زبانی.
۳۶	تحلیل گفتمان انتقادی رمان <i>رأس الشیطان</i> نجیب الکیلاتی بر پایه رویکرد نورمن فرکلاف	بینامتنیت	گفتمان مقاومت	ستم‌ناپذیری	ادغام تفسیر و تبیین.
۳۷	تحلیل گفتمان رمان <i>الحرب فی بر مصر</i> اثر یوسف القعید (براساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف)	شخصیت‌ها، ماجراها و ذهنیت‌ها	تغییر اوضاع اجتماعی	ساختارهای اجتماعی مولد گفتمان حاکم و محکوم.	ابهام در تفسیر و تبیین.
۳۸	تحلیل انتقادی گفتمان «والی گدا» انوری براساس رویکرد نورمن فرکلاف	بافت موقعیتی و گفتمانی	استیلا سیاسی (روش پارادوکس و روش مناظره)	دوگانگی فضای حاکم بر جامعه و ستم‌پذیری؛	تحلیل تاریخی - مضمونی.
۳۹	تحلیل گفتمان انتقادی رمان <i>شب‌های بی‌ستاره</i> براساس دیدگاه نورمن فرکلاف	دهه شخصت و جنگ	ساختارهای زن ستیز	دوران جنگ و زن ستیزی؛	تحلیل متنی و بینامتنی

ردیف	عنوان مقاله	سطح تفسیر	سطح تبیین	نتایج پژوهش	ارزیابی شیوه پژوهش
۴۰	سودمندی گفتمان انتقادی فرکلاف در تحلیل متون انضمامی: نگاهی به متون تولیدشده رسانه‌ای با محوریت بحران اقتصادی و اجتماعی اخیر اروپا و آمریکا	نویسنده مقاله در برابر گفتمان رقیب	گفتمان نئولیبرال و ضد نئولیبرال	مقاله در خدمت گفتمان حاکم یا ضد آن.	غفلت از وجه غیرگفتمانی
۴۱	تحلیل گفتمان انتقادی رمان چشمه‌های بزرگ علوی براساس نظریه نورمن فرکلاف	گفتمان ها	گفتمان حکومت پهلوی و گفتمان چپ	کشف ایدئولوژی ضد استعمار بریتانیا و رضاشاه.	تحلیل مضمونی.
۴۲	تحلیل گفتمان انتقادی شعری از سیمین بهبهانی	سال ۱۳۶۶، پیش و پس از انقلاب	مسئله جنگ و روابط بین الملل.	از متن تا ایدئولوژی شعر	تحلیل متنی.
۴۳	شعر نوجوان از منظر تحلیل گفتمان انتقادی (با تکیه بر اشعار بیوک ملکی براساس نظریه نورمن فرکلاف)	مضامین و بینامتنیت	نوستالژی روستا، صلح، تکریم والدین، اومانیسیم	گفتمان نوجوانانه؛ عرفانی،	تحلیل مضمونی.
۴۴	تحلیل گفتمان انتقادی رمان ماهی‌ها در شب می‌خوانند براساس آرای نورمن فرکلاف	بینامتنیت	مردم‌محوری و رهایی از آن	بینامتنیت (ویرجینیا وولف و سیمون دوبووار)؛ مردسالاری	تحلیل مضمونی
۴۵	تحلیل گفتمان انتقادی شما که غریبه نیستید براساس رویکرد نورمن فرکلاف	بافت موقعیتی	شخصیت‌ها نماینده دیدگاه‌های رقیب.	بافت روانی حاکم، سواد و بی‌سوادی؛ فقر و ثروت.	تحلیل مضمونی.
۴۶	داستان گرگ یوسف علیه‌السلام براساس رویکرد گفتمانی فرکلاف	مشارکین و نوع گفتمان	مناسبات قدرت	تقابل جامعه متضاد بشری و حیوانی، ماجرایی اجتماعی و خانوادگی،	تحلیل مضمونی
۴۷	تحلیل گفتمان انتقادی داستان «بتیم» منغلوطنی	بنیامتنیت از جنس تلمیح و اشارات	فقر و تأثیر آن	بینامتنیت تاریخی و ادبی، گفتمان فقر، توصیف‌های زبانی جهت نقد جامعه مصر	تحلیل متن و مضامین
۴۸	تحلیل گفتمان انتقادی خطبه دمشقیه امام سجاد (ع) براساس نظریه نورمن فرکلاف	شرایط محیطی و تعامل با سایر متون	استخراج گفتمان - ها از متن	بافت موقعیتی و بینامتنیت و تحلیل مضامین	تحلیل متن و استخراج مضامین
۴۹	بازیابی معنای پنهان در داستان «شاه و شهریار زمان» از هزار و یک شب	فاعلان و مآجرا و روابط بین	روابط قدرت بین زنان و مردان و توصیه به عدم خشونت علیه نان شده.	در سطح تفسیر زنان بد هستند و در سطح تبیین هم همین نتیجه تکرار شده.	همپوشانی مضمونی بین تفسیر و تبیین. تحلیل مضمونی و متنی.
۵۰	تحلیل گفتمان غالب بر رمان /الز اثر طاهر وطار	بافت مکانی (فضای فیزیکی محل وقوع	ایدئولوژی و ایدئولوژی انقلابی	بافت مکانی و زمانی (دوره اشغال الجزایر و درگیری	تحلیل متن و استخراج مفاهیم

ردیف	عنوان مقاله	سطح تفسیر	سطح تبیین	نتایج پژوهش	ارزیابی شیوه پژوهش
		داستان و بینامتنیت		میان انقلابیون و اشغالگران و بینامتنیت (قرآن و متون دینی، ایدئولوژی نویسنده و انتقاد از افکار ارتجاعی)	
۵۱	تحلیل گفتمان انتقادی مدرنیته در مدیر مدرسه آل احمد و سفر به / انتهای شب براساس رویکرد نورمن فرکلاف	بافت موقعیتی و بینامتنیتی	دیدگاه ایدئولوژیک نویسنده	حمله به قدرت حاکم از سوی هر دو رمان	تحلیل متن و مضامین
۵۲	تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف براساس داستان سلیمان	زمان و عاطفه در داستان	گفتمان خشونت و مبارزه	بافت موقعیتی داستان و عاطفه، مبارزه با هوای نفس و صبر در برابر مشکلات	تحلیل متن و مضامین
۵۳	تحلیل گفتمان انتقادی در نهج- البلاغه (مطالعه موردی توصیف ناکثین)	بافت موقعیتی متناسب با زمان خطبه ها	گفتمان امام نسبت به ناکثین،	بافت موقعیتی (محیط زمانی و مکانی) و بینامتنیت (اشاره به قرآن)، ایدئولوژی و قدرت و دوگانگی ایدئولوژیک.	تحلیل تاریخی و مضمونی
۵۴	بررسی آیات نفاق براساس الگوی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف	بافت موقعیتی و بینامتنیت	قدرت و ایدئولوژی	بافت موقعیتی عصر نزول آیات، نقد و نکوهش منافقان و باورهای هژمونی شده در گفتمان منافقان،	تحلیل متنی و تاریخی
۵۵	تحلیل زبانشناختی گفتمان‌های رقیب در پرونده بوریس یاسینا تحصیلی	ماجرای افراد درگیر، نقش زبان	بازشناسی دو گفتمان دو جناح سیاسی	ساخت‌های ایدئولوژیک و نمایندگی گفتمان- های خاص	تحلیل متنی با تأثیرپذیری از کتاب زبان و قدرت فرکلاف
۵۶	بررسی قصه یوسف (ع) براساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف	زمان داستان و عاطفه در داستان	گفتمان خشونت و مبارزه	بافت موقعیتی (زمان و مکان و نقش عاطفه در حوادث استان) سطح تبیین (مبارزه با هوای نفس و صبر در برابر امتحانات الهی)	تحلیل متن و مضامین

ردیف	عنوان مقاله	سطح تفسیر	سطح تبیین	نتایج پژوهش	ارزیابی شیوه پژوهش
۵۷	بررسی مناسبات قدرت و ایدئولوژی در رمان بیروت ۷۵	بافت موقعیت و بینامتنیت؛ ماجرای رمان و شخصیت‌ها و روابط میان شخصیت‌ها و نقش زبان.	ایدئولوژی و قدرت و هژمونی	بافت در خدمت قدرت و ایدئولوژی	تحلیل متنی - مضمونی با تأکید بر قدرت
۵۸	تحلیل گفتمان انتقادی در نهج-البلاغه براساس تئوری نورمن فرکلاف (مطالعه موردی خطبه-های علی (ع) در جریان فتنه خوارج)	بافت موقعیت و بینامتنیت	ایدئولوژی، قدرت و هژمونی (گفتمان علوی و گفتمان رقیب)	توسل امام علی به بافت بینامتنیت برای تنویر افکار مردم و برملاسازی خوارج است و ترویج گفتمان علوی و گفتمان رقیب.	تاکید بر واژگان و تحلیل ریز عناصر زبانی و مضمونی.
۵۹	تحلیل گفتمان انتقادی غزلیات و اصف باختری بر مبنای رویکرد فرکلاف غزلیات و اصف باختری	بافت موقعیت شامل زمان و مکان و بافت بینامتنیت	نظام سیاسی و گفتمان سلطه	ساخت‌های زبانی، غزلیات باختری، قدرت سیاسی، ایدئولوژی و گفتمان حاکم عامل اصلی بحران اجتماعی - فرهنگی دهه چهل و پنجاه در افغانستان	تحلیل متن و استخراج مضامین
۶۰	تحلیل انتقادی گفتمان لالایی‌های یزد با نگاه جنسیتی	بافت بینامتنی و موقعیتی (موقعیت مذهبی، موقعیت جغرافیایی و تاریخی، موقعیت اجتماعی و فرهنگی).	نگاه مردسالار و پدرسالاری و ایدئولوژی‌های جنسیتی	محتوی لالایی‌ها نشان‌دهنده تسلط فرهنگ مردسالار	تحلیل متن و استخراج مضامین

۲-۳- نوع و سطح فراتحلیل

یکی از اهداف فراتحلیل ترکیب پژوهش‌های قبلی با استفاده از تحلیل‌های آماری است. اما در پژوهش‌های کیفی می‌توان از روش فراتحلیل به صورت کیفی و تحلیلی نیز استفاده کرد. فراتحلیل کیفی می‌کوشد با یکپارچه‌سازی تمامی پژوهش‌های قبلی عناصر اصلی آنها را پیدا کرده، یافته‌ها و جهات کلی را در چهارچوب جدیدی مفهوم‌پردازی کند و بالاخره به تبیین و تفسیر آن یافته‌ها و عناصر دست بزند (محمدی، ۱۴۰۱: ۹۸).

۳- یافته‌های پژوهش

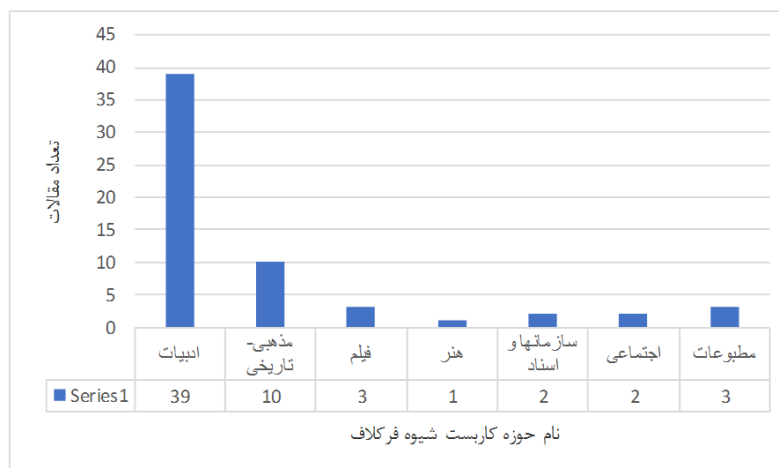
یافته‌های این پژوهش در سه بخش یافته‌های توصیفی فراتحلیل، ارزیابی کیفی مقاله‌ها و تحلیل یافته‌ها ارائه می‌شود. در بخش یافته‌های توصیفی، گزارش آماری از پژوهش‌های بررسی شده خواهد آمد. در ادامه، پژوهش‌ها از جنبه محتوا و کیفیت بررسی می‌شوند و در آخر جمع‌بندی یافته‌های توصیفی و تحلیلی بیان می‌شود.

۳-۱- یافته‌های توصیفی فراتحلیل

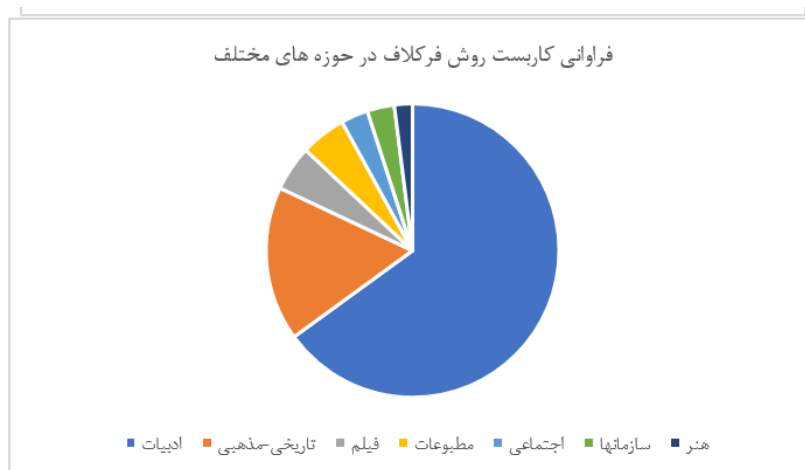
در این بخش، شش شاخص درباره مقاله‌ها مورد توجه قرار گرفت: نوع مقاله‌ها، بازه زمانی، سنخ‌شناسی پژوهشگران، جنسیت پژوهشگران، توزیع جغرافیایی و روش پژوهش.

جدول (۲) توزیع فراوانی کاربرست روش فرکلاف در حوزه‌های مختلف

نام حوزه	ادبیات	مذهبی-تاریخی	فیلم	مطبوعات	اجتماعی	سازمان‌ها و اسناد	هنر
فراوانی	۳۹	۱۰	۳	۳	۲	۲	۱
درصد فراوانی	۶۵٪	۱۷٪	۵٪	۵٪	۳٪	۳٪	۲٪

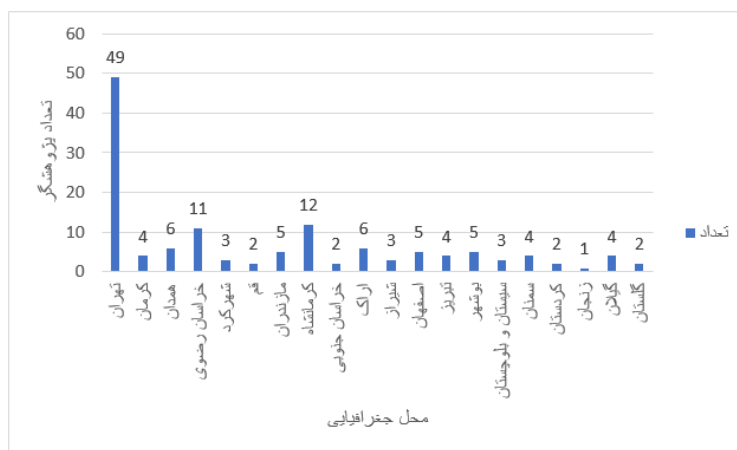
نمودار (۱) توزیع کاربرست روش فرکلاف در حوزه‌های مختلف

نمودار (۲) توزیع فراوانی مقالات در حوزه های مختلف

جدول (۳) توزیع جغرافیایی پژوهشگران

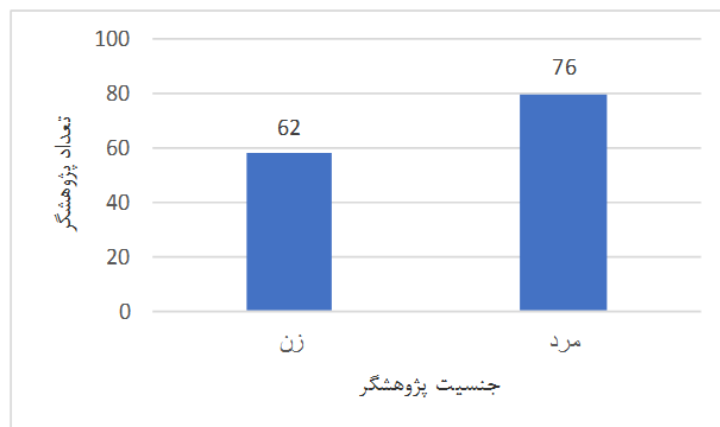
محل جغرافیایی	فراوانی	درصد
تهران	۴۹	۳۷٪
شهرستان ها	۸۴	۶۳٪

نمودار (۳) توزیع جغرافیایی پژوهشها

جدول (۴) توزیع فراوانی جنسیت پژوهشگران

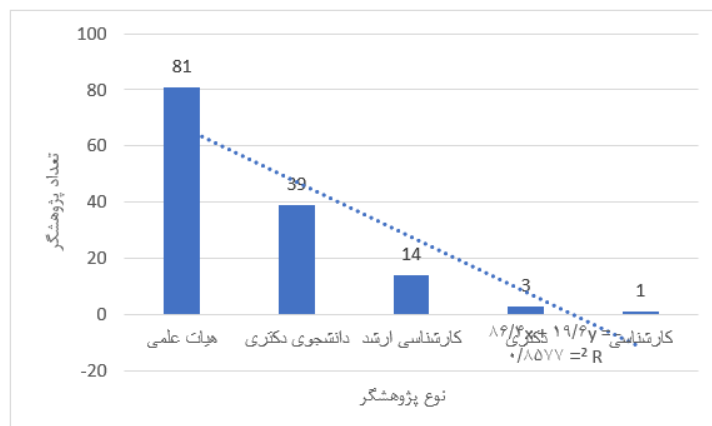
جنسیت پژوهشگر	فراوانی	درصد
مرد	۷۶	٪۵۵
زن	۶۲	٪۴۵

نمودار (۴) توزیع جنسیت پژوهشگران

جدول (۵) فراوانی سنج‌شناسی پژوهشگران

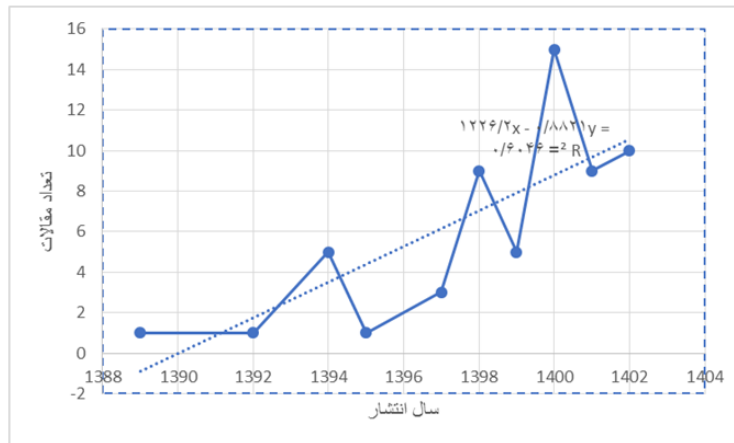
نوع	هیأت علمی	دانشجوی دکتری	کارشناسی ارشد	دکتری	کارشناسی
تعداد	۸۱	۳۹	۱۴	۳	۱
درصد فراوانی	٪۵۹	٪۲۸,۶	٪۱۰,۱۴	٪۲,۱۷	٪۰,۷۲

نمودار (۵) سنخ‌شناسی پژوهشگران

جدول (۶) بازه زمانی و تعداد مقالات چاپ شده

سال	تعداد مقاله
۱۳۸۹	۱
۱۳۹۲	۱
۱۳۹۴	۵
۱۳۹۵	۱
۱۳۹۷	۳
۱۳۹۸	۹
۱۳۹۹	۵
۱۴۰۰	۱۵
۱۴۰۱	۹
۱۴۰۲	۱۰

نمودار (۶) توزیع زمانی انتشار مقالات

۳-۲- روش پژوهش پژوهش‌های نمونه آماری

از لحاظ روش استفاده شده در مقاله‌ها، تمام مقالات منتخب از روش فرکلاف و به کمک استدلال نظری در قالب رویکرد توصیفی-تحلیلی استفاده کرده‌اند.

۴- تحلیل یافته‌ها

۴-۱- تحلیل یافته‌های توصیفی

از تحلیل توصیفی این پژوهش‌ها نتایج زیر به دست آمد:

۱- از دهه ۱۳۸۰ بعد پژوهش‌های تحلیل گفتمان انتقادی براساس نورمن فرکلاف با شیب ملایم رشد پیدا کرده ولی در سال‌های ۱۴۰۰، ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ این دسته از پژوهش‌ها شیب تندی‌تر پیدا کرده است.

۲- از ۶۰ مقاله انتخاب شده ۵۷ مقاله از نوع علمی-پژوهشی بوده که نشان‌دهنده اعتبار پژوهش‌هاست و ۳ مقاله هم از نوع مقاله همایشی بوده است.

۳- ۵۹٪ پژوهشگران از اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور بودند که گویای سطح کیفی بالای مطالعات انجام شده است. ۳۷٪ اعضای هیأت علمی دانشگاه‌های تهران و ۶۳٪ اعضای هیأت علمی دانشگاه‌های شهرستان‌های کشور پژوهش‌ها را انجام داده‌اند.

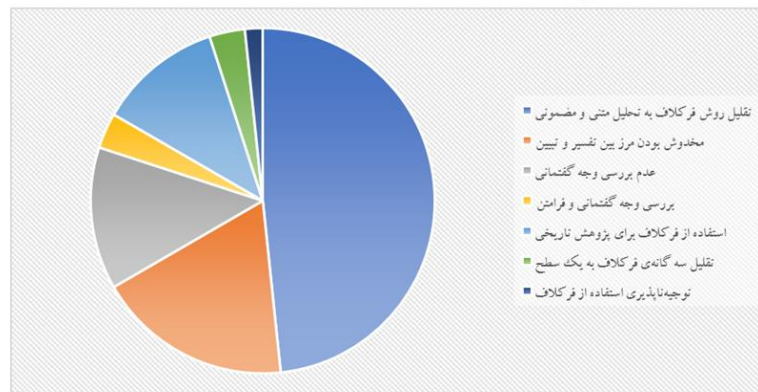
- ۴- تمام مقالات انتخاب شده برای فراتحلیل از روش کیفی (از نوع پژوهش‌های نظری در قالب توصیفی-تحلیلی) استفاده کرده‌اند.
- ۵- ۵۵٪ از پژوهش‌ها توسط آقایان و ۴۵٪ هم توسط بانوان انجام شده است.
- ۶- ۶۵٪ درصد پژوهش‌ها از روش فرکلاف در حوزه ادبیات فارسی و عربی (برای تحلیل رمان و شعر) استفاده کرده‌اند.
- ۷- تمامی پژوهش‌ها به‌جای مباحث نظری درمورد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف به چگونگی کاربست این نظریه روی آورده‌اند.

۴-۲- تحلیل یافته‌های نظری

براساس اطلاعات به‌دست‌آمده از جدول پژوهش‌های انجام‌شده توزیع فراوانی چگونگی انجام روش فرکلاف در پژوهش‌ها به‌صورت زیر است:

جدول (۷) توزیع فراوانی شیوه اجرای روش فرکلاف

نوع مطالعه	تقلیل روش فرکلاف به تحلیل متنی	تداخل تفسیر و تبیین	عدم بررسی وجه گفتمانی	بررسی وجه گفتمانی و فرامتن	روش فرکلاف برای پژوهش تاریخی	بررسی یک سطح	توجیه‌ناپذیری استفاده از فرکلاف
فراوانی	۲۹	۱۱	۸	۲	۷	۲	۱
درصد فراوانی	۴۸٪/۳۳	٪ ۱۸/۳۳۳	٪ ۱۳/۳۳۳	٪ ۲/۳۳۳	٪ ۱۱/۶۶۶	٪ ۲/۳۳۳	۱٪/۶۶۶

نمودار (۷) فراوانی شیوه اجرای روش فرکلاف

همان‌طور که جدول و نمودار نشان می‌دهند در غالب پژوهش‌ها روش فرکلاف به تحلیل متن و مضمون تقلیل یافته است؛ آنچه که فیلو^۱ آن را «درون متن»^۲ می‌نامد (Phlio, 2007: 185). فیلو دربارهٔ مشکلات پژوهش‌های تحلیل گفتمان انتقادی محدود به مطالعهٔ «فقط متن»^۳ می‌نویسد که این‌گونه مطالعات: ۱- ممکن است قادر نباشند منشاء گفتمان‌های رقیب و اینکه چگونه به منافع و علایق گوناگون مرتبط می‌شوند نشان دهند؛ ۲- ممکن است نتوانند گوناگونی روایتها و گزارش‌های اجتماعی را نسبت به آنچه در یک متن خاص حاضر یا غایب است نشان دهند؛ ۳- ممکن است نتوانند تأثیر عوامل بیرونی مانند ایدئولوژی‌های حرفه‌ای بر شیوه‌ایی که در آن گفتمان‌ها بازنمایی می‌شوند را نشان دهند و ۴- اینکه نتوانند نشان دهند که متن برای بخش‌های مختلف خوانندگان یا شنوندگان واقعاً چه معنایی خواهد داشت (Ibid: 185). او همچنین معتقد است این نوع ماندن در درون متن امکان تبیین روابط اجتماعی که مبنای ارائه توصیف‌ها، شرح‌ها و گزارش‌ها هستند را از بین می‌برد و همچنین مشخص نیست که تحلیل گفتمان انتقادی به چه چیزی رویکرد انتقادی دارد (Ibid: 185).

1 . Phlio

2. Within the text

3. Text only

۵- ارزیابی کیفی پژوهش‌ها

اصطلاح «ارزیابی» در فراتحلیل برای بررسی «اعتبار پژوهش‌ها» به کار می‌رود (سلیمی و مکنون، ۱۳۹۷: ۱۲). فراتحلیل به دنبال برجسته کردن ضعف‌ها و خطاهای پژوهشگر نیست؛ بلکه درصدد بررسی خلأها و نیازهای پژوهشی است (نک. همان‌جا). برای بررسی اعتبار پژوهش‌های کمی از روش‌های آماری استفاده می‌کنند ولی سنجش کیفیت در پژوهش‌های کیفی چالش برانگیز و همراه با دشواری است. اما پژوهشگران فراتحلیل از شاخص «سه‌گانه بلیکی» برای بررسی کیفیت و تحلیل کیفی پژوهش‌ها استفاده می‌کنند (همان‌جا). شاخص سه‌گانه بلیکی کمک می‌کند تا سؤال‌های پژوهشی را بتوان از نظر شکل به سه گروه تقسیم کرد: چپستی، چرایی و چگونگی. بررسی مقاله‌های نمونه پژوهشی نشان داد که تمام پژوهش‌ها از پرسش‌های چگونگی استفاده کرده‌اند؛ شاید پژوهشگران خود را بی‌نیاز از پرسش درمورد چپستی و چرایی تحلیل گفتمان انتقادی از نوع فرکلاف دانسته و به سراغ چگونگی کاربرد آن رفته‌اند. همچنین در سنجش اعتبار پژوهش‌ها، به تناسب موضوع، چارچوب نظری و روش‌شناسی پژوهش‌ها نیز مدنظر قرار می‌گیرد که بخشی از آن در قسمت یافته‌های توصیفی فراتحلیل مورد بررسی قرار گرفت و بخش‌هایی دیگری از آن در اینجا ارائه می‌گردد.

بیشتر پژوهش‌هایی که روش فرکلاف را به تحلیل متن و استخراج مضامین تقلیل داده‌اند در حوزه ادبیات صورت گرفته است (۳۸٪) که اگر پژوهش‌هایی که مرز بین تفسیر و تبیین را مشخص نکرده‌اند به این عدد اضافه کنیم به عدد ۴۸٪ می‌رسیم به عبارتی نیمی از پژوهش‌ها روش فرکلاف را به تحلیل متن و کشف مضامین فروکاسته‌اند. این درحالی است که فرکلاف تحلیل متنی را شامل دو نوع تحلیل می‌داند: تحلیل زبان‌شناختی و تحلیل بینامتنی. تحلیل زبانی نشان می‌دهد که متون چگونه از نظام‌های زبانی استفاده می‌کنند؛ تحلیل بینامتنی نشان می‌دهد که متون چگونه به‌طور گزینشی از نظام‌های گفتمان استفاده می‌کنند. نظام‌های گفتمانی از نظر فرکلاف پیکربندی خاصی از پراکتیس‌های^(۲) متعارف و مرسوم هستند (ژانرها، گفتمان‌ها، روایت‌ها و غیره)^(۳) که در موقعیت‌های اجتماعی خاصی در دسترس تولیدکننده و دریافت‌کننده متون خواهد بود (Fairclough, 1999: 208). از نظر فرکلاف کاربردشناسی و تحلیل بینامتنی ذیل «تفسیر متن»؛ و تحلیل زبانی ذیل «توصیف متن» قرار می‌گیرد (Fairclough, 1989). تمرکز بر تحلیل متن سبب عدم تمایز بین سطح تفسیر و تبیین می‌شود. این عدم تمایز به خاطر توجه اندک به سطح تفسیر است. تحلیل دقیق زبان‌شناختی

کافی نیست باید بافت سیاسی-اجتماعی داده نیز کاملاً بررسی شود (Statham, 2022: 1). بعضی از پژوهش‌های بررسی شده در این تحقیق اشاراتی به تاریخ و رخدادها کرده‌اند و آن را کافی دانسته‌اند. اما باید توجه نمود که بافت در تحلیل گفتمان انتقادی نقش حیاتی دارد چون بدون اشراف کامل بر بافت امکان فهم زبان متن بسیار کم خواهد شد و یا بهتر است بگوییم بدون توجه کامل به بافت متن آنچه در توصیف متن حاصل می‌شود «معنای» متن است نه «دلالیت» متن که تنها در سایه شیوه درست انجام سطح تفسیر و تبیین به دست خواهد آمد، چون همان‌طور که استاتم می‌نویسد تحلیل گفتمان انتقادی به‌گونه‌ای کامل شرایط اجتماعی و سیاسی که در آن گفتمان تولید شده را مدنظر قرار داده و نیز انگیزه‌های بالقوه و عوامل نهادی مؤثر در این تولید را هم ارزیابی خواهد کرد (Ibid: 2).

برخی از این پژوهش‌ها ناخواسته با تکیه بسیار بر تحلیل متن و کوشش در استخراج معنای متن، تحلیل گفتمان را به رویکردی عینی و بی‌طرف که صرفاً با معناشناسی متن سروکار دارد تبدیل کرده‌اند این درحالی است که بلور^۱ و بلور می‌نویسند تحلیلگر گفتمان انتقادی به دنبال دستیابی به عینیت مورد ادعای زبان‌شناسان و دانشمندان نیست، بلکه می‌داند چنین عینیتی به خاطر ماهیت تجربه آنها غیرممکن است (Bloor & Bloor, 2007: 2). فرکلاف در کتاب *تحلیل گفتمان/انتقادی* در ۲۰۱۰، تحلیلی را به‌عنوان تحلیل گفتمان انتقادی می‌پذیرد که واجد سه مشخصه زیر باشد: ۱- تحلیل نباید صرفاً تحلیل گفتمان یا (متن) باشد، بلکه باید بخشی از تحلیل فرارشته‌ای روابط و مناسبات بین گفتمان و سایر عناصر فرایند اجتماعی باشد؛ ۲- تحلیل نباید فقط شرحی بر گفتمان باشد، بلکه باید دربرگیرنده تحلیل نظام‌مند متن باشد؛ ۳- تحلیل صرفاً توصیفی نیست، بلکه هنجاری هم هست. این تحلیل باید معضلات جامعه را در وجه گفتمانی آنها مورد توجه قرار داده و راه‌های اصلاح یا کاهش آنها را پیشنهاد کند (Fairclough, 2010: 10-11). برای اینکه نشان دهیم که فرکلاف چگونه از تحلیل گفتمان انتقادی برای مواجهه با معضلات جامعه خود استفاده کرد در اینجا مختصری از سیر تحول اندیشه و تحلیل او بیان می‌شود. اولین کتاب فرکلاف با عنوان *زبان و قدرت*^۲، در بحبوحه قدرت مارگارت تاچر، اندیشه‌ها و اقدامات سیاسی او نوشته شد. ویراست دوم همین کتاب پس از به قدرت رسیدن دولت کارگری تونی بلر در سال ۱۹۹۷

1 . Bloor

2 . Language and Power (1989)

در سال ۲۰۰۱ به بازار آمد. در این زمان تحلیل گفتمان انتقادی به نقد سیاست‌های نئولیبرالی و نئوسرمایه‌داری زمامداری بلر پرداخت. فرکلاف در سال ۲۰۰۰ به بررسی زبان پرداخت تا دریابد که زبان چگونه تغییرات اتفاق افتاده در دوره پیش گفته را نشان می‌داد. وقتی فرکلاف در سال ۲۰۱۵ ویراست سوم کتاب *زبان و قدرت* را چاپ کرد رکود اقتصادی و پیامدهای آن جامعه بریتانیا را به درون بحران‌های بیشتری فرو برده بود. شعار فردگرایانه تاچر تحت‌عنوان «چیزی با نام جامعه وجود ندارد» جای خود را به شعار «ما همه در اینجا هستیم» داد و تبدیل به ابزاری برای توجیه فریبکاری دولت ائتلافی محافظه‌کار-لیبرال برای ریاضت اقتصادی به‌منظور پرداخت بدهی‌های هنگفت بانک‌ها و دیگر شیوه‌های سرمایه‌گذاری مشترک سرمایه‌داران شد. همان شعار توسط دولت وقت بریتانیا در هنگام همه‌گیری کرونا نیز در ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ دوباره در هنگام مبارزه با ویروس کرونا تکرار شد درحالی‌که دولت در مدیریت مبارزه با کرونا شکست‌هایی تحمل کرده بود. پس از رکود سال ۲۰۰۸، فرکلاف در کتابش با عنوان *تحلیل گفتمان انتقادی: مطالعه انتقادی زبان*^۱ بر نقش و اهمیت تحلیل گفتمان انتقادی در «زمانه بحران» تأکید کرد. او در این کتاب نه فقط مطالعه انتقادی و نفی‌گرایانه و سلبی نظام‌های نئولیبرال را برجسته کرد بلکه بر رویکرد تأییدگرایانه و ایجابی هم تأکید کرد چون «به دنبال یافتن امکانات و تغییراتی بود که می‌توانستند محدودیت‌ها و موانع رستگاری انسان‌ها را برطرف یا کم‌اثر کنند» (Fairclough: 2010: 14). فرکلاف معضل رکود ۲۰۰۸ را نه درسرمایه‌داری نئولیبرال بلکه از سرمایه‌داری نئولیبرال (سرمایه‌داری نئولیبرال عامل رکود و ورشکستگی است) دانست و پیش‌بینی شکاف‌های بیشتر در قدرت و نفوذ این جریان را کرد. او همچنین بعد از این رکود در یک گمانه‌زنی پیشگویانه پیش‌بینی کرد که یک جریان «راست بی‌نهایت افراطی» (Ibid: 17) به‌دلیل «فقدان یک آلترناتیو منسجم مترقی» در فضای سیاسی پس از رکود سربر خواهد آورد. اگر ۲۰۱۰ به تعبیر فرکلاف «زمان بحران» بود یک دهه بعد نیز این بحران ادامه یافت (Statham, 2022: 17-18).

سطح تفسیر از نظرفرکلاف میانجی بین متن و جامعه است؛ سطح تفسیر از مواد و منابع نظم گفتمان‌ها برای پیکربندی خود استفاده می‌کند بدین ترتیب که تولیدکننده متن از میان گزینه‌های موجود برای پیکربندی متن مورد نظر خویش از منابع و مصالح خاصی استفاده می‌کند. تحلیل سطح تفسیر به چگونگی و فرآیندهای تولید، توزیع و مصرف متن می‌پردازد و

1. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language

مشخص می‌سازد که از تولید متن تا مصرف آن توسط خواننده خط‌سیر مستقیمی وجود ندارد چون در شبکه تولید و توزیع کنشگرانی زیادی وجود دارند (Statham, 2022: 30). به گفته بل^۱ چند گروه و دسته در آنچه محصول نهایی به شکل مقاله روزنامه چاپی یا آنلاین دیده می‌شود مشارکت دارند (Ibid: 30). شاید نکته مشترک همه متون این باشد که کمی از بافت متن در خود متن قابل مشاهده و درک است، درحالی‌که بخش بزرگی از بافت، سایر عوامل و کنشگران در هنگام عرضه محصول نهایی در پشت پرده قرار می‌گیرند (Ibid: 30). تفسیر در مقام سطح میانی تحلیل با پراکتیس‌های گفتمانی سروکار دارد که متون از آنها ساخته می‌شوند؛ به بیان دیگر، متون در پراکتیس‌های گفتمانی خاصی ریشه دارند. این پراکتیس‌های گفتمانی شرایط به‌کارگیری مصالح و مواد ارتباط را تعیین و اعمال می‌کنند. معنای این سخن آنست که برقراری ارتباط نیازمند «کاربرد معمول و معانی معهود و استفاده از الگوهای تثبیت‌شده منابع نشانه‌شناسانه‌ای است که در درون پراکتیس گفتمانی خاصی معنا دار هستند [...] فهم معنا مستلزم آگاهی از چگونگی استفاده از این مواد و مصالح در چنین پراکتیس‌های گفتمانی خاصی است [...] ما باید ادبیات و دانش موجود در باب این موضوعات را بکاویم» (Machin & Mayer, 2023: 9). فیلو نیز معتقد است که دشوار است بتوان ساخت و افاده معنای متن را بدون بررسی همزمان فرآیندهای دخیل در امر تولید و تفسیر متن توضیح داد (Phlio, 2007: 185). به‌طور خلاصه، این سطح پیچیده‌تر از بررسی ساده بینامتنیت ادبی است.

اهمیت سطح تفسیر فقط در کمک به فهم معنا و دلالت متن نیست. بلکه در یک تراز بالاتر، این سطح فرصتی را برای سنجش تغییر و تحولات پراکتیس اجتماعی و در مرحله‌ی بعد تحولات جامعه در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، تولید متن از طریق گزینش از میان منابع و مصالح نظم‌های گفتمان و نحوه پیکربندی این منابع نوع خاصی از متن را سازمان خواهد که می‌تواند معرف تغییر در سطح متن، پراکتیس گفتمانی و نهایتاً در نظام‌های گفتمان باشد؛ به تعبیر دیگر، تولید متن نشان‌دهنده چگونگی استفاده، چینش و ترتیب عناصر، منابع و معانی پیشین برای تولید متن بهره خواهد گرفت. رصد این تغییر و تحولات گفتمانی و ظهور آنها در سطح پراکتیس گفتمانی یکی از حوزه‌های مورد علاقه فرکلاف در تحلیل گفتمان انتقادی است. او این تغییر و تحولات گفتمانی را در چارچوب تحولات سیاسی-اجتماعی مطالعه می‌کرد (Jørgensen & Phillips, 2002: 7). او نشان داد که

1. Bell

از راه تحلیل پراکتیس گفتمانی می‌توان تغییرات گفتمانی را تحلیل و ارزیابی کرد بدین ترتیب که آیا پراکتیس گفتمانی پیکربندی شده در متن نظم گفتمانی موجود را بازتولید و یا آن را بازسازماندهی کرده و اینکه چه پیامدهایی برای پراکتیس اجتماعی در سطح کلان‌تر خواهد داشت (Ibid: 69). تحلیل متن باید تحولات تاریخی پراکتیس‌های گفتمانی، بینامتنیت و بیناگفتمانی را در نظر بگیرد. به عبارت دیگر، تحلیل متن معیاری برای سنجش تغییر و تحولات اجتماعی خواهد بود و از همین روست که فرکلاف بر اهمیت تحلیل گفتمان انتقادی در پژوهش‌های اجتماعی تأکید می‌کند.

به دلیل همین عدم توجه به پیچیدگی‌های سطح تفسیر و جزئیات دقیق و مفصل آن، در ۱۱ مورد از پژوهش‌ها (۱۸٪) سطح تفسیر و تبیین دچار همپوشانی شده‌اند یعنی به سختی می‌توان تشخیص داد کدام سطح تفسیر است و کدام سطح تبیین. این درحالی است که در مرحله تحلیل نظری باید این سه سطح از هم متمایز شوند چون نقش هر سطح و تعامل آنها با همدیگر در ایجاد وجه گفتمانی امر غیرگفتمانی باید تحلیل شود.

هشت مورد از پژوهش‌ها (۱۳٪) وجه غیرگفتمانی موضوع مورد پژوهش را بررسی نکرده‌اند. این عدم بررسی در مواردی اتفاق افتاده است که بررسی وجه غیرگفتمانی باید ضرورتاً صورت می‌گرفت. در پژوهش‌های مربوط به فیلم *من عصبانی نیستم*، سریال *شب‌های برره*، شعر «از بی‌خطی تا خط مقدم»، «تحلیل پنج متن از مقالات منتشرشده حمیدی در روزنامه کردستان»، فیلم *پرواز بر فراز آشیانه فاخته*، «متون راهبردی توسعه منابع انسانی در صنعت بانکداری»، «واکاوی ساخت‌های ایدئولوژیکی در روزنامه‌های فارسی‌زبان استان کردستان»، و «نگاهی به متون تولیدشده رسانه‌ای با محوریت بحران اقتصادی و اجتماعی اخیر اروپا و آمریکا» وجه غیرگفتمانی نادیده گرفته شده است و ابژه پژوهش همچون یک متن بافت‌زدایی شده مورد مطالعه قرار گرفته است. این درحالی است که در تولید یک فیلم، نگارش و تنظیم مقالات روزنامه‌ها و گزارش‌های خبری، تهیه و نگارش استراتژی، اسناد و آیین‌نامه‌های سازمان‌ها و نهادها عوامل متعدد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، تدارکاتی، فنی، تاریخی، مالی، جغرافیایی و غیره تعیین‌کننده هستند. فیلم *من عصبانی نیستم* مورد جالبی است چون دو نسخه رسمی و غیررسمی (تأییدشده و تأییدنشده) از آن وجود دارد که قطعاً تفاوت‌هایی با هم دارند، اما در تحلیل گفتمان انتقادی این فیلم این مسئله مورد توجه قرار نگرفته است. فیلم، مطبوعات، آیین‌نامه و اسناد واجد دو وجه گفتمانی و غیرگفتمانی

هستند و در تحلیل آنها باید توجه بیشتری به وجه غیرگفتمانی و تأثیر آن بر وجه گفتمانی داشت. تنها دو مورد از پژوهش‌ها (۳٪) به وجه غیرگفتمانی توجه کرده‌اند.

دو مورد از پژوهش‌ها (۳٪) فقط یک سطح از سه سطح موردنظر فرکلاف را در تحلیل خود به کار برده‌اند (سطح توصیف) اگرچه در عنوان مقاله از روش فرکلاف نام برده‌اند. سطح توصیف در کنار سطوح تفسیر و تبیین اهمیت و معنا پیدا می‌کند در غیر این صورت ارزشی ندارد و در هیچ‌یک از آثار فرکلاف چنین بررسی یک وجهی دیده نمی‌شود چون متن بستری برای پراکتیس گفتمانی و اجتماعی است.

هفت مورد از پژوهش‌ها (۱۲٪) از رویکرد فرکلاف برای تحلیل متون تاریخی-مذهبی استفاده کرده‌اند این درحالی است که مقولات تحلیلی فرکلاف قابلیت تحلیل متون تاریخی را ندارند^(۴). برای بررسی گفتمان تاریخی، بهتر است از رویکرد گفتمان-تاریخی^۱ که توسط روت ووداک (۱۹۹۰) (موسوم به مکتب تحلیل گفتمان وین) برای تحلیل مسائل و موضوعات تاریخی دنیای پس از جنگ جهانی دوم شکل گرفت استفاده شود. رویکرد فرکلاف یک رویکرد معطوف به زمان حال است و رویکرد مکتب وین معطوف به گذشته و در طول چندین دهه اخیر مقولات تحلیلی مناسبی مانند ژانرها، گردش ژانرها، نوبسترسازی، بافت، رسانه‌ها، برساخت گفتمانی تاریخ، تاریخ به مثابه گفتمان [...] را برای بررسی گفتمان درباره گذشته در اختیار قرار داده است (Martin & Wodak, 2003: 9).

فرکلاف می‌نویسد که رویکرد دیالکتیکی-رابطه‌ای (تحلیل گفتمان انتقادی مدنظر خودش) به این پرسش اساسی می‌پردازد که: اهمیت خاص این نشانه، و روابط دیالکتیکی بین نشانه و دیگر عناصر اجتماعی در فرآیندهای اجتماعی (موضوعات، معضلات و تغییرات و غیره) چیست؟ تحلیل گفتمان انتقادی به دنبال تحلیل نشانه (یا گفتمان) به ما هو نشانه نیست بلکه به روابط بین نشانه و سایر عناصر اجتماعی اهمیت می‌دهد^(۵). ماهیت این روابط بین سازمان‌ها و نهادها در نوسان و تابع زمان و مکان است، و باید به کمک تحلیل تعیین شود (Fairclough, 2009: 181,188). فرکلاف می‌پذیرد که اگرچه پرسش بنیادین بالا برای علوم انسانی و اجتماعی مطرح است و تحلیل گفتمان انتقادی ممکن است قابلیت به کارگیری در حوزه‌هایی را داشته باشد اما بعضی از متون قطعاً چالش و مشکلاتی را برای تحلیل گفتمان انتقادی ایجاد می‌کنند از جمله متون ادبی (Ibid: 184). جالب اینجاست که ۳۹ مقاله از ۶۰

1. discourse-historical approach

مقاله انتخاب شده در نمونه یعنی ۶۵٪ از مقالات روش فرکلاف را برای تحلیل متون ادبی برگزیده‌اند.

۶- وجه گفتمانی در پژوهش‌های علوم اجتماعی و چالش ادبیات برای تحلیل گفتمان انتقادی
تأکید فرکلاف بر اهمیت توجه به زبان در پژوهش‌های اجتماعی به‌خاطر آن است که در این نوع پژوهش‌ها زبان و متن موردغفلت قرار گرفته بود. فرکلاف معتقد است که متن و زبان می‌تواند شاخصی برای تحولات، فرآیندها و روابط اجتماعی و سیاسی باشد. محققان علوم اجتماعی تا پیش از تحلیل گفتمان انتقادی به وجه گفتمانی تحولات اجتماعی و تبلور آنها در متن توجهی نشان نمی‌دادند. درحقیقت یکی از اهداف اصلی فرکلاف بازگرداندن وجه گفتمانی فراموش‌شده به وجه غیرگفتمانی در پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی بود چون فرکلاف برخلاف لاکلاو و موفه قائل به دو وجه گفتمانی و غیرگفتمانی برای پدیده‌ها و رخدادها است و تلاش خود را بر مطالعه وجه گفتمانی معضلات اجتماعی متمرکز کرد.

بنابراین ما با دو وجه افراطی در تحلیل گفتمان انتقادی روبرو هستیم. اگر در گذشته وجه گفتمانی تحلیل گفتمان انتقادی ازسوی محققان علوم اجتماعی موردغفلت قرار می‌گرفت، اکنون پژوهش‌های ادبی و غیرادبی وجود دارند که اگرچه روش پژوهش آنها تحلیل گفتمان انتقادی است ولی وجه غالب در آنها بررسی زبان‌شناسانه و سبک‌شناسانه متن است و درنهایت تحلیل صورت‌گرایانه‌ای به‌دست می‌دهند. شاهد این ادعا پژوهش‌های ادبی متعددی است که در اینجا بررسی و مشخص شد به دامن تحلیل متنی و مضمونی فروغلتیده‌اند.

از نظر فرکلاف متون ادبی چالش بزرگی برای تحلیل گفتمان انتقادی هستند. در ادبیات زبان به‌مثابه ابزار بیان در نظر گرفته می‌شود که دراین‌صورت به‌بازنمایی می‌رسیم و بررسی زبان برای بازنمایی واقعیت پیش از زبان صورت خواهد گرفت. در تحلیل گفتمان زبان برساننده ابژه هست و چگونگی و هدف بر ساخت باید تحلیل شود. یعنی زبان پیش از واقعیت قرار دارد. پس رخداد زبانی سازنده‌ی یک ابژه یا سوژه است. بازنمایی دراین‌صورت به «دالت» ختم خواهد شد. زبان از منعکس‌کننده به برساننده تبدیل می‌شود. ازطرف‌دیگر، متون ادبی ماهیتی کاملاً متفاوت از متون اجتماعی-سیاسی دارند. در این‌گونه متون، نمی‌توان به‌راحتی فرآیند و جزئیات تولید و توزیع و مصرف متون را تعیین نمود. بنابراین سطح تفسیر لاجرم به بررسی بافت موقعیت و بینامتنیت محدود خواهد شد و همان‌گونه که در پژوهش‌های این

مطالعه مشاهده شد سطح تفسیر در حد اشاره به پس‌زمینه تاریخی متون خلاصه شده است؛ این نوع بررسی پس‌زمینه تاریخی در رویکرد تاریخ‌گرایی نوین و در بعضی از رویکردهای نئومارکسیستی به ادبیات هم دیده می‌شود و امر تازه‌ای نیست.

واقعیت آن است که وقتی متن چاپ شده یک رمان را می‌بینیم فرآیند پیچیده خلاقیت پشت آن را نمی‌بینیم بلکه کار تمام شده را می‌بینیم. این درحالی است که حوزه اصلی موردعلاقه تحلیل گفتمان همین فرآیند نامرئی پشت تولید گفتمان است. این فرآیند شامل تعامل دو فرآیند برساننده است: فرآیند تولید و فرآیند تفسیر. هر دو فرآیند در ساخت متن سهیم هستند. در متون ادبی فاصله زمانی بین تولید و دریافت متن عامل تعیین‌کننده در تفسیر متن است. زمان و مکان دقیق فراگفتمان^۱ بسیار مهم است. در ادبیات نمی‌توان مناسبات قدرت بین تولیدکننده و مصرف‌کننده را تعیین نمود. همچنین روابط فردی بین تولیدکننده و مصرف‌کننده هم تعریف نشده است؛ بنابراین بررسی میزان دخالت عواطف و احساسات در تعامل هم ناممکن است. مرحله‌بندی و نظارت هم امکان ندارد. موضوع دانش تفسیرکنندگان از متن و دانش عمومی آنان و دانش آنان براساس طرح‌واره، چارچوب، فیلمنامه، سناریوها هم قابل بررسی نیست (Chimombo & Roseberry, 1998: 53-55)^(۶).

یکی از ناکارآمدی‌های تحلیل صرفاً متنی در تحلیل گفتمان انتقادی این است که ممکن است پنهان‌سازی^۲ یک کنشگر اجتماعی خاص در یک گزارش خبری را به‌خاطر بازنمایی کمتر از حد انتظار برملا سازد اما تکیه صرف بر تحلیل متنی نمی‌تواند نشان دهد که شاید دلیل این پنهان‌سازی فرآیند تولید خبر باشد؛ مثلاً منابع یک روزنامه‌نگار در ارائه اطلاعات باعث استفاده از این ساخت ایدئولوژیک پنهان‌ساز شده است (Hansen & Machin, 2019: 196). رویکرد نتو ون لیون در این خصوص مثال خوبی است که در پژوهش‌های ادبی به‌کار گرفته می‌شود و با متون ادبی همانند متون سیاسی-اجتماعی برخورد می‌شود. همان‌طور که هانسن و ماچین می‌گویند این که در متن ساخت‌های گفتمان‌مدار ایدئولوژیک را به شیوه لیوون پیدا کنیم کافی نیست چون در ایجاد این ساخت‌ها عوامل غیرمتنی هم دخالت فراوانی دارند و بدون شناخت و بررسی آن عوامل خارج از متن و تأثیر آنان بر متن، تحلیل کامل نیست (Ibid: 196). رویکرد ون لیوون در تبیین عوامل فرامتنی ناکارآمد است، بنابراین انجام پژوهش ادبی مبتنی

1. Metadiscourse

2. suppression

بر روش فرکلاف و حتی ون لیوون هم نهایتاً به تحلیل متنی و مضمونی ختم خواهد شد چون یافتن عوامل غیرمتنی مؤثر بر تولید اثر و نویسندۀ ادبی در ادبیات نیز بی نهایت مشکل و زمان بر است. اصرار بر انجام پژوهش تحلیل گفتمانی از نوع فرکلاف بدون توجه دقیق و موشکافانه به بافت در معنای گسترده آن، تحلیل گفتمان انتقادی را به رویکردی متن-محور و خنثی تبدیل خواهد کرد که حاصل آن تفاوت چندانی با یافته‌های سایر رویکردهای تحلیل متن رایج در ادبیات ندارد.

۷- نتیجه‌گیری

در یکی دو دهه اخیر اشتیاق برای به کارگیری تحلیل گفتمان انتقادی مبتنی بر رویکرد نورمن فرکلاف در پژوهش‌های ادبی و غیرادبی منجر به چاپ مقالات متعدد در مجلات علمی ایران شده است. هدف از انجام این پژوهش این بود تا ارزیابی توصیفی و کیفی از پژوهش‌های انجام شده براساس رویکرد فرکلاف را به دست آورد. در همین راستا، جامعه آماری و سپس نمونه‌های آماری تعیین و با استفاده از روش فراتحلیل به بررسی پژوهش‌های انجام شده پرداخت. یافته‌ها در دو بخش توصیفی و نظری مورد بحث قرار گرفتند. بیشترین استفاده از رویکرد فرکلاف در حوزه پژوهش‌های ادبی صورت گرفته است و این درحالی است که فرکلاف ادبیات را چالشی برای تحلیل گفتمان انتقادی برشمرده است. در حوزه‌هایی که وجه غیرگفتمانی موضوع مورد پژوهش باید مورد بررسی قرار می‌گرفت اهتمام اندکی به عمل آمده است. برخی از پژوهش‌ها فقط به بررسی یک سطح از سه سطح مورد نظر فرکلاف پرداخته‌اند. به لحاظ کیفی و براساس شاخص‌های سه گانه بلنيسکی، اغلب پژوهش‌ها از نوع پژوهش‌های چگونگی بوده‌اند نه از نوع چيستی و چرایی. به عبارت دیگر، پژوهشگران صرفاً به دنبال کاربست رویکرد فرکلاف بوده‌اند و آشنایی و تسلط بر رویکرد فرکلاف را از پیش حاصل شده فرض کرده‌اند.

می‌توان حوزه‌های مختلف را براساس پارامترهایی طیف‌بندی کرد: از متنیّت محض تا متنیّت خیلی کمتر (مثلاً در ادبیات وجه متنی وجه غالب است ولی در سازمان‌ها وجه متنی جزئی از ساختارها، فرآیندها، پراکتیس‌ها و رخدادهای سازمان است)؛ دوم آنکه مشارکین در این حوزه‌ها هم در وجه تعامل صفر، مستقیم، غیرمستقیم نسبت به هم تفاوت‌های اساسی دارند؛ سوم آنکه فرایند تولید و دریافت متن هم در این حوزه‌ها براساس اینکه متن حاصل تلاش فردی، گروهی و یا حاصل سلسله‌مراتب و مناسبات قدرت هست یا نیست با هم تفاوت

- دارند؛ و بالاخره اینکه وجود فیلم، مطبوعات و آیین‌نامه‌ها و اسناد سازمانی امکان مقایسه و ارزیابی کیفی پژوهش‌های استفاده‌کننده از روش فرکلاف را داد.
- در پایان توصیه‌هایی ارائه می‌شود که اگرچه جنبه توصیفی دارند اما در همان حال هم وجه هنجاری مبنی بر رویکرد صحیح به روش فرکلاف را هم دارند.
- ۱- رویکرد فرکلاف برای متون سیاسی-اجتماعی کفایت تبیینی بیشتری دارد.
 - ۲- رویکرد فرکلاف تحلیل متنی نیست، بلکه تحلیل انتقادی معضلات اجتماعی است.
 - ۳- رویکرد فرکلاف توانایی تحلیل گفتمان تاریخی را ندارد.
 - ۴- بافت در رویکرد فرکلاف به معنای گردآوری اطلاعات پس‌زمینه تاریخی نیست.
 - ۵- رویکرد فرکلاف برای تحلیل متون سیاسی-اجتماعی باید به کمک زبان‌شناسی نقش‌گرا تکمیل شود.
 - ۶- متن در رویکرد فرکلاف تنها یک لحظه نشانه‌شناسانه از عناصر و لحظات اجتماعی است.
 - ۷- رویکرد فرکلاف کفایت تبیینی بالایی برای گفتمان‌های نهادی دارد. ادبیات شرایط گفتمان‌های نهادی را ندارد.
 - ۸- همان‌طور که روت وداک می‌نویسد تحلیل گفتمان انتقادی از امر اجتماعی آغاز و به نشانه می‌رسد.
 - ۹- تحلیل گفتمان انتقادی متعهد است تا یافته‌های خود را برای اصلاح نابرابرهای اجتماعی عملیاتی کند.
 - ۱۰- تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف معطوف به دخالت در معضلات اجتماعی معاصر است نه داده‌های ادبی-متنی-تاریخی.

پی‌نوشت

- ۱- در روش فراتحلیل باید به تمام پژوهش‌های چاپ‌شده و نشده در یک حوزه خاص توجه نمود. در پژوهش کنونی فقط به پژوهش‌های چاپ‌شده در مجلات و همایش‌ها پرداخته شده و بنابراین بررسی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری چاپ‌نشده به فرصت دیگری موکول شده است.
- ۲- برای اصطلاح پراکتیس در زبان فارسی معادل‌های همچون «کنش» یا «کردار» پیشنهاد شده است اما واقعیت آن است که هیچ‌کدام نمی‌تواند بار معنایی پراکتیس را منتقل کنند.
- ۳- فرکلاف در مورد مقوله‌های تحلیلی موردنظر خود در تحلیل بینامتنی توضیح می‌دهد که «ژانر» شکلی از فعالیت زبانی تأیید شده از طرف افراد جامعه با موقعیت‌های مشخص برای سوژه‌ها است

- (مانند مصاحبه، اخبار تلویزیون)؛ «گفتمان» به معنای حوزه‌ای از دانش یا تجربه از یک نگاه خاص (مانند گفتمان سیاسی مارکسیستی، گفتمان فمینیستی)؛ «روایت» برای شکل تأییدشده روایت از طرف افراد جامعه (208: 1999).
- ۴- فرکلاف در آثار خودش بیشتر به تحلیل گفتمانی مسائل و معضلات جامعه معاصر خود پرداخته والگویی برای تحلیل در زمانی متون تاریخی به دست نداده است.
- ۵- تأکید از متن اصلی است.
- ۶- از آنجایی که تحلیل گفتمان انتقادی مبتنی بر توجه و بررسی دقیق و گسترده به بافت تولید و دریافت متن است فقدان موارد مذکور در بررسی گفتمان ادبی باعث ناکارآمدی کاربست تحلیل گفتمان انتقادی در ادبیات خواهد شد.

منابع

- آزادی احمدآبادی، قاسم. (۱۳۹۲). «رویکرد فراتحلیلی: ظرفیت‌ها و خلأها». کتاب ماه علوم/اجتماعی، (۷۱)، ۸۲-۸۹.
- رضاییان، محسن. (۱۳۸۴). «واژه‌نامه توصیفی فراتحلیل‌ها». مجله/ایرانی آموزش در علوم پزشکی، (۲)، ۱۴۸-۱۵۰.
- رنجبر، رحمان؛ نادرپور، بابک؛ حسینی نیا، غلامحسین و هوشمندیار، نادر. (۱۳۹۸). «ترسیم الگوی مفهومی دولت کارآفرین در ایران با رویکرد فراتحلیل کیفی». مدیریت سازمانهای دولتی، (۱)، ۸-۱۰.
- 10.30473/IPOM.2019.48893.3817 ۵۰-۳۳
- سلیمی، جلیل و مکنون، رضا. (۱۳۹۷). «فراتحلیل کیفی پژوهش‌های علمی ناظر بر مسئله حکمرانی در ایران». مدیریت دولتی، (۱)، ۱۰-۳۰. Doi: 10.22059/jipa.2018.228757.1945
- عابدی، احمد؛ عریضی، حمیدرضا؛ محمدزاده، فاطمه، (۱۳۸۵). «درآمدی بر روش پژوهش‌های فراتحلیل در تحقیقات آموزشی». حوزه و دانشگاه، (۴۹)، ۱۲-۱۴۰.
- محمدی، شیرکوه. (۱۴۰۱). «فراتحلیلی بر پژوهش‌های آموزش چندفرهنگی، آموزش شهروندی، تربیت اخلاقی، تربیت سیاسی و تربیت دینی در ایران». فصلنامه تدریس پژوهی، (۲)، ۹۱-۱۱۱.
- Bloor, M. and Bloor, T. (2007). *The Practice of Critical Discourse Analysis*, London: Hodder Arnold.
- Chimombo, M. and Roseberry, R.L. (1998). *The Power of Discourse: An Introduction to Discourse Analysis*, New York & London: Routledge.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*, London: Longman.

- Fairclough, N. (1999). "Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis". In *The Discourse Reader*, (Eds.) J. Adam & N. Coupland. London & New York: Routledge. 183-211. (book).
- Fairclough, N. (2009). "A Dialectical-Relational Approach to Critical Discourse Analysis in Social Research". In *Methods of Critical Discourse Analysis*, (Eds.) R. Wodak and M. Meyer. Second Edition. London: sage. p.180-215. (book)
- Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, 2nd edition. London and New York: Routledge.
- Hansen, A. and Machin, D. (2019). *Media and Communication Research Methods*, London: Red Globe Press.
- Jørgensen, M. and Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*, London: Sage.
- Machin, David and Mayr, A. (2023). *How to do critical discourse analysis: a multimodal introduction*, second edition. London: sage.
- Martin, J.R. & Wodak, R. (2003). "Introduction," In *Re/reading the past: critical and functional perspectives on time and value*. (eds.) J.R. Martin and Ruth Wodak. John Benjamins B.V. 1-18.
- Philo, G. (2007). "Can discourse analysis successfully explain the content of media and journalistic practice?". *Journalism Studies*, 8(2), 175-196.
- Statham, S. (2022). *Critical Discourse analysis: A practical Introduction to power in language*, New York & London: Routledge.

روش استناد به این مقاله:

رجبی، عرفان. (۱۴۰۴). «نگاهی انتقادی به پژوهش‌های مبتنی بر رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف در مجلات علمی ایران». *نقد و نظریه ادبی*. ۳۰ (۱): ۶۷-۹۷. DOI: 10.22124/naqd.2025.29775.2661

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.